

There are syncretic settlements on the border of Chechelnyk group. Their ceramic systems combine cultural traditions of several local groups. We have such contact zones with Tomashivka, Petreny, and South Buh River groups.

Chechelnyk group population mostly had contacts with the population of Tomashivka group (the Southern Buh and the Dnipro interflaves). We have the largest collection of Chechelnyk ceramic imports and imitations at Tomashivka group settlement Maidanetske: 52 instances.

To define the "alien" in the ceramic collection it is necessary to combine the following characteristics: 1. clay dough; 2. the method of surface treatment; 3. the ornamental scheme; 4. the form. Imported product differs in all characteristics, whereas imitation does maximum in three.

Imports and imitations in Maidanetske are presented by six types of vessels: a bowl; a cup; an amphora; a biconic vessel; a pear-shaped vessel; a crater. Most of them are found in dwellings of the second ellipse of the settlement construction. These products are also known from the other buildings, pit, and the production object: kiln. The largest amount of pottery is represented by big-size vessels (biconic).

Obviously, massive appearance of imports at the settlement is the result of the integration of Chechelnyk population to the community of Maidanetske. The arriving population made imitations according to their own traditions. However, this is not the final model that can explain the appearance of imports and imitations in Maidanetske.

Keywords: Trypillia culture, phase CI, Chechelnyk group, Tomashivka group, Maidanetske, ceramic imports and imitations, contacts between the populations.

Матеріал надійшов 29.10.2016

УДК 903.087.048(477.8)

Отрощенко В. В.

ОБРАЗНИЙ РЯД КАРПАТО-МІКЕНСЬКОГО ОРНАМЕНТАЛЬНОГО СТИЛЮ

Стаття є спробою виявити та здійснити аналіз системи образів карпато-мікенського орнаментального стилю (II тис. до РХ). Зародження стилю пов'язане з кланами воїнів-колісничих, які сформувалися на межі III–II тис. до РХ в спільнотах скотарів Степу. Базові елементи стилю відбивають протистояння сил Світла (солярна символіка) й Пітьми (образ змія / дракона). На дуалізмі побудовані епічні міфи індоіранських племен. Сюжети міфів дають змогу вийти на семантику мотивів та образів стилю, відтворених на стелах, атрибутах влади (клейнодах), деталях кінської вузди, зброї, побутових речах та прикрасах.

Ключові слова: мікенська хвиля, образи Сонця, змія / дракона, тема зміборства, образ досконалого світу.

Сюжет статті виник у результаті контакту з представниками точних наук – колективом журналу «Міждисциплінарні дослідження складних систем», який видають Національний

педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова та Міждисциплінарний науково-дослідний центр складних систем. Контактів посприяв видатний український математик, академік

НАНУ Ю. М. Березанський. Авторів запропоновували участь у рубриці «Археологія як синтез наук та мистецтв». Увагу представників точних наук привернула складна композиція, відтворена на роговій шляпці трості з поселення доби бронзи Капітанове-1 на Луганщині. Куратор рубрики Н. В. Кондратьєва поінформувала автора, що ця композиція репрезентує синтез основних символів-знаків існування Всесвіту. Таке бачення побудоване на базі знань ХХІ ст. та проникнення в динамічні процеси космічного буття. Археологові його коментувати складно, але варто зрозуміти, який сенс вкладали в цю комбінацію символів люди бронзової доби понад 3500 років тому.

Розкопки на поселенні Капітанове-1 Новоайдарського району Луганської області дали найбільшу на теренах України колекцію кістяних та рогових виробів, декорованих у мікенському орнаментальному стилі [8, с. 53–54, рис. 1–2; 7, с. 173–175, рис. 2: 6–7, 9–10]. Артефакт нашої уваги став у ній четвертим і найзагадковішим за семантикою сакрального візерунка. Його ідентифіковано як рогову шляпку (голівку) клейнода у вигляді трості. Діаметр рогової частини – 3,4 см, висота – 1,0 см. Зі зворотної сторони виробу фіксується квадратна лунка (1,2 × 1,2 см), глибина її – 0,8 см (рис. 1: 1). Її призначення – фіксація верхньої частини трості, діаметр якої міг бути 1,6–2,0 см, а довжина – 50–80 см. Усі декоровані вироби пов'язані з другим стратиграфічним горизонтом поселення й датуються початковою фазою другого періоду покровсько-мосоловської зрубної культури [7, с. 178, рис. 2: 10]. В абсолютних датах це ХVІІ–ХVІ ст. до РХ, з переконливою прив'язкою аналогій до шахтових та склепінчастих усипальниць Мікен [19, с. 195].

Визначившись із культурною належністю та часом виготовлення клейнода з Капітанового-1, спробуємо підійти до характеристики стилю складної композиції, виведеної за допомогою циркульного двозубого різця на його голівці. Зовнішні заокруглені закінчення фігур продряпувалися вручну тонким лезом [30, с. 193, рис. 5: 4]. Гравійована таким чином композиція включає лівобічну вихрову свастику в центрі, що розпушується чотирма правобічними, але також вихровими, трискеліонами на периферії. Вихровий сюжет вписано в коло, обрамлене по торцю шляпки шевронами з трьох-чотирьох коротких вертикальних рисок (рис. 1: 1). Такий стиль зображення, що включає біжучі циркульні чи хвиляві мотиви в поєднанні з циркульними ж солярними знаками, прийнято називати мікенським.

Мікени – місто базилевса Агамемнона, оспіваного Гомером у «Іліаді», – у назві стилю з'явилося не випадково. Саме пошуки усипальниці Агамемнона привели знаного археолога-дилетанта Генріха Шлімана до некрополів легендарного міста у 1876 р. Звідти походить найбільша колекція артефактів, декорованих у названому стилі, а золоту маску найсуворішого з владик, розкопаних у поховальному колі «А» Мікен, нарекли «Агамемноном» [34, taf. XVIII, 308, 309]. З цієї причини стиль орнаментативної названо «мікенським» чи «мікенською хвилею». Складні орнаментальні композиції різьбили на камені, дереві, кістці, металі (рис. 2–4). Вони прикрашали клейноди, деталі колісничної кінської вузди, нашивні бляхи, зброю, посуд та кам'яні надмогильні стели [4, с. 46–52, рис. 2–4].

Важливою подією у вивченні та осмисленні мікенського стилю стала знахідка німецькими колоністами в Південній Бессарабії біля с. Бородіно (нині Одеська область) скарбу коштовних клейнодів у 1912 р. [14, с. 6–18, табл. I–XVIII]. Бронзові та срібні артефакти з Бородіна були декоровані в названому стилі, що й помітили вже перші його дослідники. Але ж скарб мав чудові аналогії на Сході, ба більше – Далекому Сході, синхронізувавши мікенську цивілізацію з китайською епохи Шан-Інь. Проміжними речами, що датують, стали нефритові сокири з саянських родовищ цього мінералу, срібні та бронзові наконечники списів сейминсько-турбинського кола, декоровані в КМОС та оздоблені золотом. Аналогії їм знаходимо в Монголії та Китаї [33, с. 16, рис. 2].

Упродовж наступних ста років тривають дискусії щодо системи аналогій та датування речей Бессарабського (Бородінського) скарбу чи умовного поховання, відразу прив'язаного до шахтових усипальниць Мікен. Від середини ХХ ст. приходить усвідомлення того, що в мікенському стилі декорували ще й елементи кінської вузди. 1953 року угорська дослідниця А. Можоліч видала велику колекцію псаліїв з Карпатського басейну. Певна частина з-поміж них була орнаментована в традиціях названого стилю [37, р. 110–111, fig. 4, 12, 13, 20, 36]. Спочатку такі псалії вважали елементами запряжки верхового коня, але у 60-ті роки стає зрозуміло, що ранні зразки їх пов'язані з комплексами колісниць та колісничих. Зокрема, О. М. Лєсков розпізнав ранні щиткові псалії в парі дископодібних рогових виробів з Трахтемирова, а Є. В. Черненко підказав йому аналогію їм у загадкових артефактах зі слонов'ячої кістки з шахтових усипальниць Мікен. Останні були декоровані в мікенському орнаментальному стилі.

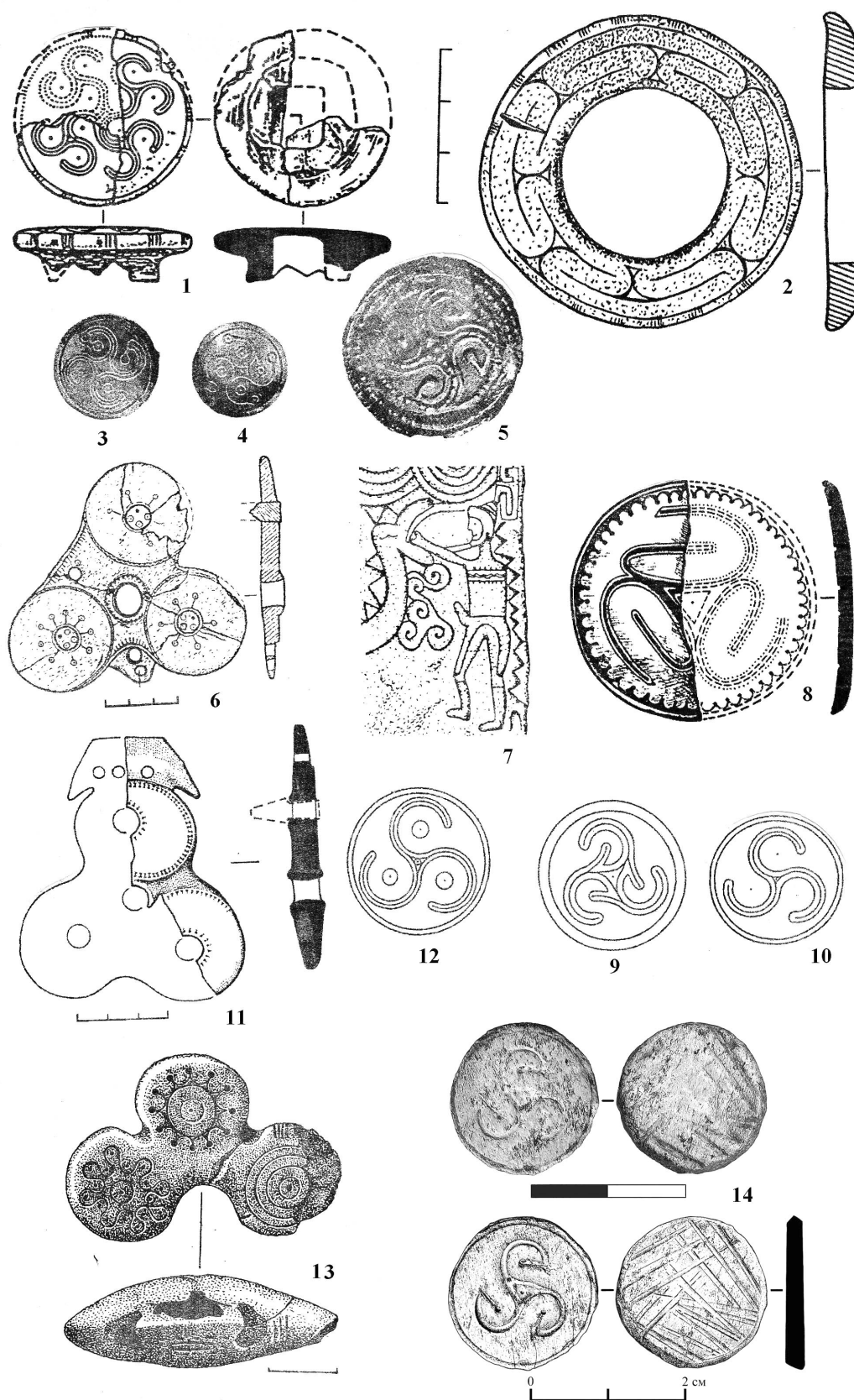

Рис. 1. Зразки карпато-мікенського орнаментального стилю:
 1, 8 – Капітанове-1; 2 – Іллічівка; 3–5, 9, 10, 12 – Мікени; 6 – Бараніковка; 7 – Разлог, фрагмент стели;
 11 – Тарумовка; 13 – Кіровське поселення; 14 – Шипилівка; 1, 2, 6, 8–15 – кістка, ріг; 3–5 – метал;
 7 – мармур. 1, 8 – за Бровендер, 2000; 2–5, 9, 10, 12, 14 – за Литвиненко, Санжаров, Усачук, 2013;
 6, 11 – за Лопатин, 2014; 7 – за Тончева, 1984; 14 – за Отрощенко, 1974

Рис. 2. Мармурова антропоморфна стела з Разлог (Болгарія) – за Тончева, 1984

Спочатку їх вважали прикрасами шишаків шоломів [17, с. 299–303, рис. 1, 3].

Нечисленні попервах знахідки щиткових псаліїв та аналогії їм у Мікенах сформували думку щодо мікенського впливу на степові пам'ятки з роговими елементами колісничної запряжки [26, с. 46–50, рис. 12; 16, с. 22–23]. Такий погляд панував майже 20 років.

У 80-ті – на початку 90-х рр. XX ст. автор звернув увагу на факти оздоблення в техніці мікенського стилю атрибутів влади (клейнодів), зокрема нагайок та скіпетрів, у комплексах зрубної спільноти [22, с. 227–229, рис. 1; 23, с. 101–103, рис. 1: 1–7]. Тоді ж на II Риковських читаннях у м. Саратов В. С. Бочкарьов виголосив доповідь «Карпато-Микенський орнаментальний стиль в Східній Європі», де на перше місце в номінації стилю виніс карпатську, а не мікенську складову. Відтоді запропонована ним розширена назва – «Карпато-мікенський орнаментальний стиль» (далі – КМОС) – увійшла до наукового обігу. Дослідник продемонстрував репрезентативну колекцію артефактів такого стилю, виявлену на пам'ятках доби бронзи Карпатського басейну. Виразна колекція їх експонується в Національному музеї археології в м. Будапешт [6]. Хоча згадану доповідь В. С. Бочкарьова досі не видано, але вона пожвавила дискусію довкола КМОС у європейській археології.

Рівнобіжно впродовж 70–80-х рр. XX ст. відбулося відкриття укріплених поселень та могильників зі склепами колісничних синташтинської культури на Південному Уралі [9, с. 17–341]. Нині лік щиткових псаліїв ведеться вже на сотні й задокументовано їхній зв'язок із запряжкою колісничних коней. Зокрема, щиткові псалії, декоровані в КМОС, виявлено в похованнях потаповського типу та доно-волзької абашевської культури, генетично споріднених із синташтинською культурою. На південь та схід від Уральських гір зразки КМОС фіксуються в комплексах петровської, алакульської та низці культур доби пізньої бронзи [31, с. 27–104, рис. 2–59, 61–64, 93–101, 110–111, 113]. З накопиченням артефактів, декорованих у КМОС, та розширенням кола пам'яток, датованих радіовуглецевим методом, зростало розуміння того, що степові «репліки» КМОС можуть виявитися давнішими за мікенські «архетипи».

Тотальний перехід на калібровані дати 14С актуалізував пошук витоків стилю. Так, В. А. Трифонов пов'язав його появу з поширенням культур бойових колісниць і датував ранні прояви КМОС XX ст. до РХ, припустивши можливість зародження стилю в Малій Азії [28, с. 62–63].

Загалом, на середину 90-х рр. XX ст. спостерігається перегляд пріоритетів щодо ролі Мікен у генезі стилю. 1996 року виходить стаття Яна Ліхардуса (Саарбрюкен) та Йозефа Владара (Нітра) з промовистою назвою «Karpatenbecken – Sintašta – Mykene» («Карпатський басейн – Синташта – Мікени»), де Мікени відсунуто на останню позицію [35, s. 25, taf. 20]. Того ж року в Донецьку воронезький археолог В. І. Бесєдін виступає з доповіддю «“Микенские” орнаменты в Восточной Европе», де прикметник «мікенські» вже взято в лапки, а доповідач наголошує на північно-східному (абашевському) походженні КМОС [2, с. 85–87, рис. 1]. Тоді така гіпотеза викликала шок і жорстку критику з боку В. С. Бочкарьова. Попри те, В. І. Бесєдін 1998 року розвинув свою позицію на Четвертому Капітанівському семінарі. Роком пізніше він видає розгорнутий варіант цієї доповіді, де назву орнаментального стилю знову свідомо взято в лапки [3, с. 53–56].

Практично синхронно другій доповіді В. І. Бесєдіна виходить монографія Сільвії Пеннер «Schliemanns Schachtgräber und der europäische Nordosten» («Шліманові шахтові гробниці та європейський Північний Схід»). Німецька дослідниця здійснює вичерпну публікацію зразків КМОС з розкопок

	ooooo			
	oooo			
	oo			
	o	o		
	oooooooo	o		
	oo	oo		
	o	o		
	oooo	o	oo	
	o		o	
	o			
		o		
	ooooo	o	ooooo	
	oooooooo	ooooo	ooo ooooooooo	
			oo	
	o		oooo	
	o	oo	oooooooo	
	o		ooooo	
			o	
			o	
			ooo	
			oo	
			ooo	
			o	
А	Б	В	Г	Д

Рис. 3. Елементи орнаментатії в карпато-мікенському стилі на виробах з кістки та рогу:
 А – з теренів півдня Східної Європи; Б – складові клейнодів; В – жолобчасті та плоскі псалії;
 Г – дисковидні псалії з шипами; Д – з Балкано-Дунайського ареалу (за Беседин, 1999)

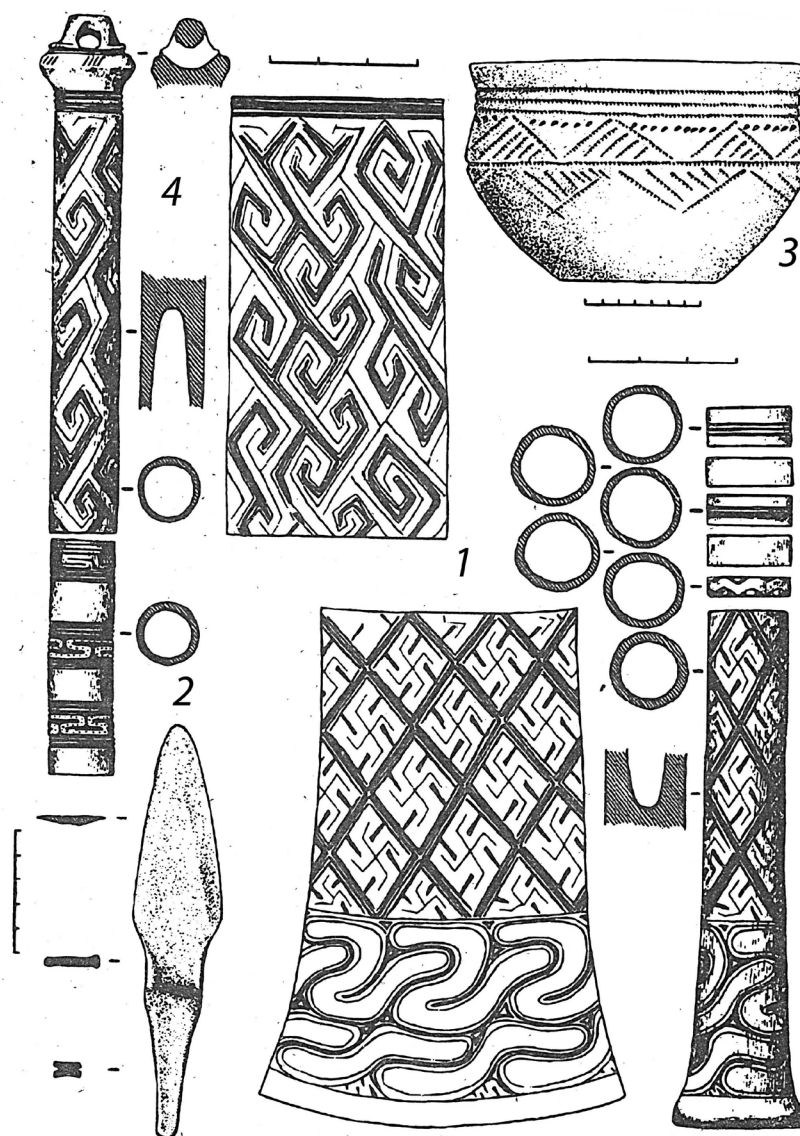

Рис. 4. Речовий супровід пох. 9, кургану 1 біля с. Красносьолка:

1, 4 – рогові складові клейнода та розвороти орнаментів; 2 – бронзовий ніж; 3 – кераміка (за Іванов, Колев, 1993)

Г. Шлімана – з одного боку, а з другого – доходить важливого висновку щодо **чужого впливу** на матеріали з шахтових гробниць з Північного Сходу Європи, маючи на увазі ранні культури воїнів-колісничих [38, s. 211–215]. Понад те, С. Пеннер, ще не будучи ознайомленою з текстами В. І. Беседіна, теж побачила ранні аналогії «мікенській хвилі» в декорі головних уборів жінок абашевської культури [38, s. 165–166, abb. 31, taf. 46, 4].

Виразнішу позицію зайняв угорський археолог Я. Маккей у книзі «The early Mysenean rulers and the contemporary Early Iranians of the Northeast» («Ранні мікенські правителі та синхронні їм ранні іранці Північного Сходу») [36, p. 53–56]. Він спирається на висновки Я. Ліхардуса, Й. Владара, С. Пеннер, а також публікації А. Х. Халікова,

С. В. Большова та О. В. Кузьміної [32, с. 215–218, рис. 22, 70, 71, табл. XI; 5, с. 97–98, 106–109, рис. 1, 2Б, 10–13]. Напрацьований фактаж дозволив Маккею вловити в композиціях з металевих прикрас на одязі та головних уборах жінок середньоволзької абашевської культури ймовірні витoki КМОС [36, p. 57, fig. 12]. Картографуючи щиткові псалії, дослідник встановив напрямок міграції ранніх іранських племен зі степів Надчорномор'я на південь Балканського півострова, аж до Пелопоннесу, під гегемонією провідної соціальної верстви – воїнів-колісничих [36, p. 40, map]. Показово, що в статті 2004 року вже С. Пеннер посилається на спостереження та висновки Я. Маккея, додатково аргументуючи власну позицію [24, с. 89].

Наведена дискусія триває на тлі невинного збагачення джерельної бази виробів, декорованих у КМОС, саме із зони Степу та Лісостепу півдня Східної Європи. Крім колекції з поселень Капітанове-1, Усове Озеро та Іллічівка (рис. 1: 2), її примножують поховальні комплекси Середньої Сіверськодонецчини: Привітне [18, с. 48, рис. 2: 14]; Шипилівка [19, с. 180–182, рис. 3–4]; м. Дмитров [13, с. 168–173, рис. 1: 4]. Виразні зразки стилю віднайдено в Саратовському Поволжі [20, с. 277, рис. 37: 1; с. 280, рис. 40: 1–2, 9], на пам'ятках доби пізньої бронзи на схід від р. Урал [11, с. 61, рис. 4], у Північному та Центральному Казахстані [1, фото на с. 150, 171].

В. І. Бесєдін окреслив функції речей, декорованих у КМОС: деталі жезлів та нагайок (клеїноди); псалії й інші деталі кінської вузди; металеві та кістяні бляхи [3, с. 46–52, рис. 2, 4]. Дослідник порівняв мотиви та елементи КМОС з Балкано-Карпатського ареалу та Східної Європи (рис. 3). Техніка нанесення візерунків в обох регіонах передбачала гравіювання складних ритмічних композицій за допомогою ножа-різця та циркульного різця. Домінували лекально поєднані кола та дуги правильної форми. За допомогою циркуля створювалися хвилюві композиції. Звідси й термін «мікенська хвиля». Різьбярар було відоме також подвійне перове свердло – специфічний інструмент для нанесення циркульного візерунка. В. І. Бесєдін відзначав, що в додаткових характеристиках стилю термін «спіральний» поступово заміщується точнішим визначенням «циркульний» [3, с. 53]. Поза тим, хвилюві мотиви доповнювалися низками геометричних трикутників, ромбів, квадратів, променями прямих ліній навкруг центрального отвору чи кола.

Наукова дискусія довкола феномену КМОС торкається різних аспектів його появи, векторів поширення, датування, класифікації базових композицій тощо. Утім, практично оминають увагою семантику композицій, обмежуючись констатацією наявності солярних знаків та варіацій «мікенської хвилі» в усьому їхньому розмаїтті. Автор вважає, що розкриття семантики елементів орнаменту може вивести дослідників на систему образів, а далі й сюжетів КМОС.

Загалом, цей стиль складається з комбінацій циркульних концентричних та хвилястих композицій, за наявності геометричних рапортів (зигзаги, трикутники, ромби, свастики), а також спіральних гачків, штифтів (рис. 3). Причому «хвиля» в циркульному чи різьбленому виконанні фігурує в назві стилю, хоча за кількістю відтворених елементів циркульна солярна складова, видається, переважає хвилюву (рис. 1: 1, 3–6, 9–15).

Серед наведеного на рис. 1 добору артефактів «хвиля» домінує лише на бляхах з поселень Іллічівка в Донецькій області (рис. 1: 2) та Капітанове-1 (рис. 1: 8).

Отже, в розмаїтті орнаментальних варіацій КМОС вирізняються мотиви солярного та хвилювого плану. Десь учувається момент протидії між солярними образами (коло з крапкою, свастика, трискеліон) як темою світла та «м'ясними» іпостасями «хвилі», за якими вбачається образ плазуна (змія, дракона). Черв'ячна манера відтворення тіла потвори на рівні підсвідомості спонукає до її відторгнення. Реальність такого дуального протистояння підтверджується епічними сюжетами двобою Індри з Врітрою в «Рігведі» індоаріїв та постагтю Вртрагни (переможця Врітри) з «Авести» ранніх іранців.

Ключовою для розуміння образів КМОС є антропоморфна стела з місцевості Столоватець на захід від м. Разлог у Південно-Західній Болгарії. Лицеві поверхні цієї та ще чотирьох мармурових стел, що збереглися в уламках, вкриті композиціями в «мікенському» стилі. Важливо, що всі вони виявлені на «культовому місці» біля підніжжя хребта Пірін за 7 км від перевалу Предел, який відкриває шлях до р. Стрима (Стримон). Долина останньої виводить прямо до Греції та Егейського моря. Дослідниця комплексу монументальних скульптур з Разлог Горанка Тончева переконливо зіставляє композиції на стелах зі зразками образотворчого мистецтва «крито-мікенської культури» XIV–XIII ст. до РХ [27, с. 74–80, 102, образи 4, 5, 8, 9].

Можна погодитися з дослідницею, що сюжет зображень на всіх стелах однаковий: перемога бога-Сонця – божества, яке уособлює світло, день і добро, – над пільмою та злом [27, с. 102]. В оцінці ж фігуративного сюжету на великій трапезіє-подібній стелі (висота – 1,6 м), морфологічно подібній до надчорноморських степових, є розбіжності. Г. Тончева вважає, що це бог-Сонце з човна передає свою владу й могутність вождеві місцевого племені (рис. 1: 7; 2). Але ще перший дослідник уцілілої стели з Разлог Т. Танєв побачив, що на ній зображений «м'ж, стреляє з л'як с'рещу зм'я с' две глави» [27, с. 102]. Схоже, що це є дійсно сюжет змієборчого циклу. Показово, що композицію вирізьблено на долішній частині монумента, нижче від умовного поясу (рис. 2). Образ дракона з широко відкритою пащею та роздвоєним хвостом, а не другою головою, справді нагадує силует човна, позаяк тіло дракона охоплює сонячний диск з трьох боків. До того ж зверху диск перекритий орнаментальним поясом, заповненим зигзагом, а знизу – вигином

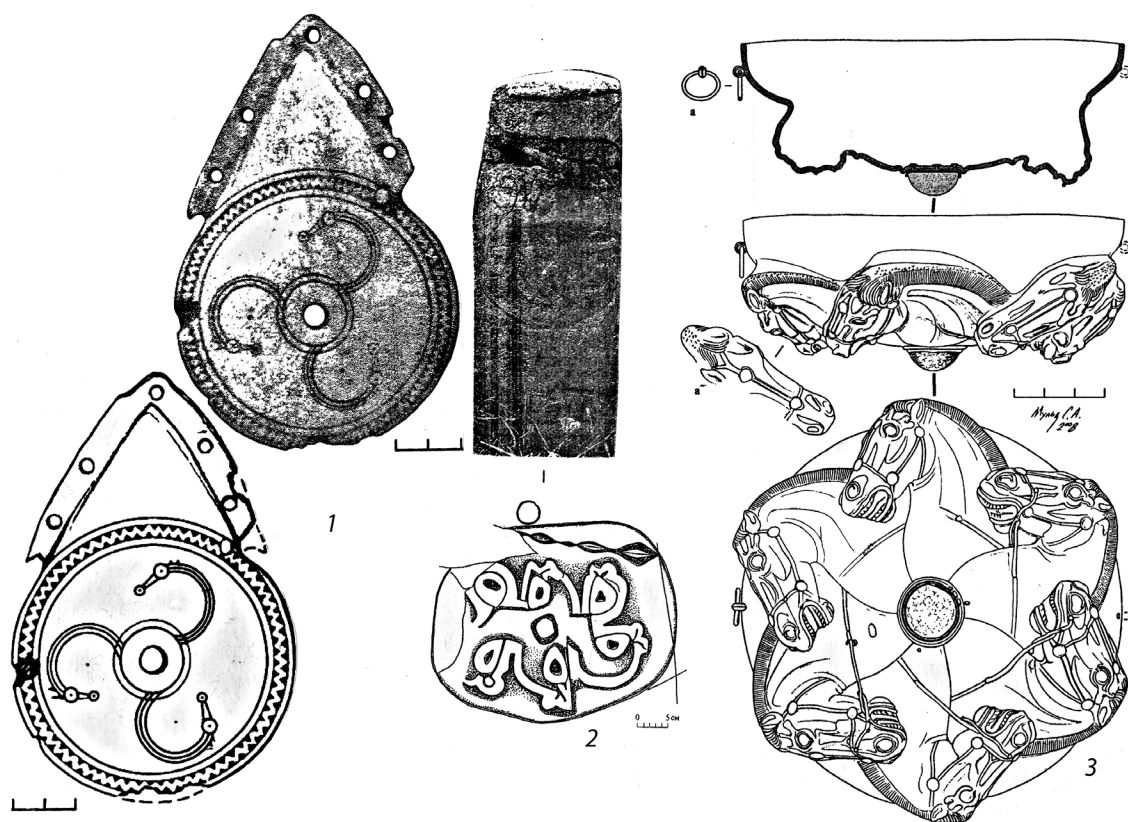

Рис. 5. Зооморфізація образів карпато-мікенського стилю в мистецтві зрубної спільноти (1), кіммерійців (2) та скіфів (3): 1 – Нижня Красавка II (за Лопатин, 2014); 2 – Костянтинівка (за Білосор, 2008); 3 – Братолубівська Могила (за Кубышев, Бессонова, Ковалев, 2009)

шпилястої спини потвори. Тому дії ітіфалічного персонажа в мікенських захисних шатах спрямовані на ураження дракона й звільнення бога-Сонця. Помітно, що з ураженої героєм пащі дракона тут-таки вислизає чи народжується знак, подібний до латинської «S», та трискеліон – базові елементи КМОС (рис. 1: 7; 2; 3). Саме з них поміж поясом та виступом голови антропоморфної стели моделюється структура світу в трьох вертикальних варіаціях мотивів дерева життя (рис. 2).

Виходячи з такої монументальної підказки, можна припустити, що на блясі з Іллічівки зображено змія в силі, що замикає зсередини та контролює сонячне коло, облямоване короткими шевронами (рис. 1: 2). Проте вузька поперечна насічка на тілі плазуна натякає на початок його нейтралізації (перший удар). Наступний акт епічної дії маємо на блясі з Капітанового-1, де розрубане на три шматки тіло плазуна композиційно складається в образ трискеліона (рис. 1: 8). Далі на гудзику з Мікен гравійовано трискеліон із такими собі «рубцями» зрощування (рис. 1: 9), а поряд – на іншому гудзику – бездоганно завершений трискеліон (рис. 1: 10). Він є копією аналогічних чотирьох трискеліонів капітанівського клейнода

(рис. 1: 1). Наступний гудзик з Мікен насичує вигини трискеліона циркульними колами з крапкою в центрі (рис. 1: 12). Паралельно ця ж схема реалізувалася в елементах кінської вузди (псалії, бляхи-розподільвачі пасків збруї, застібки), утворюючи трійці (тримурті, триратни), насичені солярною символікою (рис. 1: 6, 11, 13) [20, с. 280, рис. 40: 1, 9]. Один із найпізніших зразків «мікенського» стилю – кістяна застібка з Кіровського поселення в Східному Криму, де циркульний солярний мотив наявний на кожній з трьох пелюсток, але лише на нижній лівій він, як і на стелі з Разлог, оповитий хвилею зміїного образу (рис. 1: 13) [21, с. 74, рис. 2]. Таке собі нагадування, що перемога світла над птьмою ніколи не стане остаточною.

Аби залучення аналогій з віддалених Разлог не здавалося штучним, варто згадати кістяний шпатель із зображенням синкретичної істоти – «напівзайця-напівзмії (напівриби?)» з культурного шару покровсько-мосоловської зрубної культури на поселенні Чернікове Озеро-1 у Кремінському районі Луганської області (розкопки С. М. Санжарова). Асоціацію з рибою викликає роздвоєний хвіст «напівзмії», подібний до

драконового з Разлог. На зворотній площині шпателя вирізьблений уздовж осі знаряддя знак «чоловік» [29, с. 244–246, рис. 1–3]. Згадане поселення розташоване в зоні найвищої концентрації артефактів з композиціями КМОС на сході України.

Аби дуалістичний підхід до інтерпретації композицій КМОС, запропонований вище, не здавався надто надуманим, пошлюся на постулати маніхейства – пізнього різновиду релігії заратуштризму. Його засновник Мані (216–277) сповідував дуалістичне протистояння та боротьбу двох царств – Світла та Пітьми, якими керували, відповідно, Батько Величі та Князь Пітьми. Конфлікт між ними призвів до змішування (розчинення) сил світла (добра) з еманціями пітьми (зла). Людство в особі Першолюдності (Ормиза) стало жертвою цього змішування. У ролі рятівника людства виступив Михрйезд (бог Митра). **Трупи забитих ним демонів стали будівельним матеріалом чинного світу.** Зокрема, зі шкур переможених демонів були створені небеса, з їхніх кісток – гори, а з їхнього ж м'яса та екскрементів – землі. Тому побудований Митрою світ, за всієї його досконалості, виявився-таки змішаним, забрудненим дешицею зла / пітьми [10, с. 344–345]. Можна припустити, що складна композиція капітанівського клейнода є таким собі образом (моделлю) досконалого світу, зібраного зі шматків порубаних демонів (змій, драконів). Тому не забуваймо, з якого будматеріалу цей світ був зліплений Творцем.

Мотив подібного будівельного матеріалу, ймовірно, фігурує в основі руків'я нагайки (довжина дерев'яного стрижня з роговими руків'ям, набірними кільцями та голівкою – 80 см). Це шість шматків аморфної пульсуючої маси, які можуть відповідати розрубаному на шматки змієподібному тілу дракона Врітри (рис. 4: 1), як і на блясі з Капітанового (рис. 1: 8). Наступні яруси зображень на стрижні нагайки відтворюють процес моделювання світу по перемозі над силами мороку, так само як і на стелі з Разлог (рис. 3). Увінчує орнаментальну вертикаль вихрова свастика на голівці знаряддя (рис. 4: 4). Цю нагайку знайшли в похованні 9 кургану 1 біля с. Красносолька Самарської області Росії. Автори розкопок А. Ю. Іванов та Ю. І. Колев назвали знахідку «жезлом» [12, с. 93–97, рис. 2–3].

Паростки звіриного стилю. Унікальною для розуміння образів КМОС є знахідка на поселенні покровської зрубної культури Нижня Красавка II в Саратовській області Росії щиткового псалія, прикрашеного різьбленим циркулем трискеліоном зі стилізованою кінською голівкою на кінчику

кожного з трьох завитків (рис. 5: 1) [20, с. 277, рис. 37: 1]. Це засвідчує здатність трискеліона (трійці) до еволюції й трансформації в інші образи, запліднені новими смислами. Схоже, що стилізованими кінськими голівками закінчуються й завитки трискеліона на крихітному диску з поховання зрубної спільноти біля с. Шипилівка Луганської області (рис. 1: 14) [19, с. 195], а також на деяких гудзиках з вихровою свастикою з Мікен (рис. 1: 3–5). Протоми сонячних лебедів, які виростають із завитків спіралей, бачить на стелах із Разлог Г. Тончева [27, с. 89, образ 6, 17, 18]. Природно, що закінчення спіральних гачків асоціювалися зі зміїними голівками, як на щитковому псалії з поселення алакульської культури Шибасово-1 у Челябінській області [31, с. 47–49, рис. 20]. Тобто помітно, що окремі образи КМОС, як-от вихрові свастики та трискеліони, мали тенденцію до зооморфізації. Не виключено, що ця тенденція вплинула з часом на формування звіриного стилю ранніх номадів. Так, дослідник скіфського звіриного стилю Ю. Б. Полідович розпочинає галерею зображень коней передскіфської доби саме з кінноголового трискеліона з Нижньої Красавки II [25, с. 220, рис. 1: 1].

Традиції КМОС чітко фіксуються в декоративному мистецтві кіммерійців з його розмаїттям спіральних мотивів. Зокрема, В. П. Білозор розгледів і здійснив прорисовку шестилопатевої вихрової свастики на «щиті» стели-стовпа з с. Костянтинівка Миколаївської області. Кожен з шести гачків завершується стилізованою голівкою коня з вухами (рис. 5: 2), подібно до псалія з Нижньої Красавки II, де таких вухатих голівок лише три. На стелі вихрова композиція обертається навкруг кола в центрі. Дослідник цілком мотивовано вважає її солярною, наголошуючи, що кінь міг бути інкарнацією солярного божества [4, с. 158–161]. С. С. Бессонова, шукаючи витоки шестиглової кінної композиції довкола бурштинової вставки на денці золотої чаші-фіала з Братолюбівської Могили (рис. 5: 3), порівнює її з шестипроменевою вихровою свастикою Костянтинівського стовпа [15, с. 76–81, рис. 12]. Тепер можна опустити витоки цієї композиції до лівобічної вихрової триголової кінної свастики з Нижньої Красавки II (рис. 5: 1).

Доходимо висновку, що мотиви та образи КМОС знайшли свій розвиток і втілення як архетипи в мистецтві іраномовних кіммерійців, скіфів і сарматів, та не виключено, що й у їхніх північних сусідів – праслов'ян. На це вказує, зокрема, керамічне «рогате» прясло тшинецької культури (його чотири різжки закручені у вихрову свастику) з експозиції Білоцерківського краєзнавчого музею.

Список літератури

- Акишев К. А. Древности Астаны: городище Бозок / К. А. Акишев, М. К. Хабдулина. – Астана : Изд. дом «Сарыарка», 2011. – 260 с.
- Беседин В. И. «Микенские» орнаменты в Восточной Европе / В. И. Беседин // Северо-Восточное Приазовье в системе евразийских древностей (энеолит – бронзовый век). – Ч. 1. – Донецк : Изд-во ДонГУ, 1996. – С. 84–87.
- Беседин В. И. «Микенский» орнаментальный стиль эпохи бронзы в Восточной Европе / В. И. Беседин // Археология восточно-европейской лесостепи. – Воронеж, 1999. – Вып. 13 : Евразийская лесостепь в эпоху металла. – С. 45–59.
- Білозор В. Кіммерійські племена / В. Білозор // Історія українського мистецтва : у 5 т. – Т. 1 : Мистецтво первісної доби та стародавнього світу / голов. ред. Г. Скрипник, ред. т. Р. Михайлова, Р. Забашта. – К. : НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2008. – С. 154–167.
- Большов С. В. Новые исследования II Виловатовского могильника / С. В. Большов, О. В. Кузьмина // Древние индоиранские культуры Волго-Уралья (II тыс. до н. э.). – Самара : Изд-во СамГПУ, 1995. – С. 81–113.
- Бочкарев В. С. Карпато-Микенский орнаментальный стиль в Восточной Европе : Доклад на II Рыковских чтениях. 26 октября 1991 г. Саратов / В. С. Бочкарев. – Саратов, 1991.
- Бровендер Ю. М. Капитаново-1. Поселение покровской срубной культуры в Северскодонецком Левобережье / Ю. М. Бровендер // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2000. – Т. 8. – С. 170–186.
- Бровендер Ю. М. Карпато-Микенский орнаментальный стиль в материалах поселения Капитаново-1 / Ю. М. Бровендер, В. В. Отрошенко // Доно-Донецкий регион в системе древностей эпохи бронзы восточноевропейской степи и лесостепи. – Воронеж, 1996. – Вып. 2. – С. 53–55.
- Генинг В. Ф. Синташта. Археологические памятники арийских племен Урало-Казахстанских степей / В. Ф. Генинг, Г. Б. Зданович, В. В. Генинг. – Т. 1. – Челябинск : Южно-Уральское кн. изд-во, 1992. – 408 с.
- Дрезден М. Мифология древнего Ирана / М. Дрезден // Мифология древнего мира. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1977. – С. 337–365.
- Зданович Г. Б. Щитковые псалии из Среднего Приишимья / Г. Б. Зданович // КСИА АН СССР. – М., 1986. – Вып. 185. – С. 60–65.
- Іванов А. Ю. Зрубний комплекс з роговим «жезлом» із Середнього Заволжя / А. Ю. Іванов, Ю. І. Колєв // Археологія. – 1993. – № 1. – С. 92–101.
- Кондратьев А. В. Разрушенный срубный погребальный комплекс из окрестностей г. Димитрова Донецкой области / А. В. Кондратьев, В. И. Кузин-Лосев // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ, 2010. – Вып. 10. – С. 168–182.
- Кривцова-Гракова О. А. Бессарабский клад / О. А. Кривцова-Гракова. – М. : Изд-во ГИМ, 1949. – 28 с.
- Кубышев А. И. Братолобовский курган / А. И. Кубышев, С. С. Бессонова, Н. В. Ковалев. – К. : КОРВИН ПРЕСС, 2009. – 192 с.
- Кузьмина Е. Е. Связи евразийских степей и Средиземноморья во второй четверти II тыс. до н. э. / Е. Е. Кузьмина // Древние культуры Поволжья и Приуралья : Научные труды КуйбГПИ, 1978. – Т. 221. – С. 21–23.
- Лесков А. М. Древнейшие роговые псалии из Трахтемирова / А. М. Лесков // СА. – 1964. – № 1. – С. 299–303.
- Литвиненко Р. А. Памятники покровского типа на Северском Донце / Р. А. Литвиненко // Археологические вести. – СПб., 1995. – № 4. – С. 73–82.
- Литвиненко Р. О. Кістяний диск з карпато-мікенським декором із Середнього Подонців'я та деякі питання хронології зрубної культури / Р. О. Литвиненко, С. М. Санжаров, А. М. Усачук // Донецький археологічний збірник. – Донецьк, 2013. – № 17. – С. 180–198.
- Лопатин В. А. Начало эпохи поздней бронзы на севере Нижнего Поволжья / В. А. Лопатин. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 2014. – 292 с.
- Отрошенко В. В. Элементы изобразительности в искусстве племен срубной культуры / В. В. Отрошенко // СА. – 1974. – № 4. – С. 72–81.
- Отрошенко В. В. Костяные детали плеток из погребений срубной культуры / В. В. Отрошенко // СА. – 1986. – № 3. – С. 72–81.
- Отрошенко В. В. Клейноды зрубного суспільства / В. В. Отрошенко // Археологія. – 1993. – № 1. – С. 101–109.
- Пеннер С. Щитковидные псалии из Микен и их северо-восточные аналогии / С. Пеннер // Археологический альманах. – Донецк, 2004. – № 15 : Псалии. Элементы упряжи и конского снаряжения в древности. – С. 82–91.
- Полидович Ю. Б. Изображения лошадей на предметах узды предскифского времени / Ю. Б. Полидович // Культуры степной Евразии и их взаимодействие с древними цивилизациями. – Кн. 1. – СПб. : ИИМК РАН : Периферия, 2012. – С. 220–225.
- Смирнов К. Ф. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических открытий / К. Ф. Смирнов, Е. Е. Кузьмина. – М. : Наука, 1977. – 84 с.
- Тончева Г. Монументални скулптурни паметници от къснобронзовата и от ранножелезната епоха в България / Г. Тончева // Thracia. – София, 1984. – Т. VI. – С. 71–103.
- Трифонов В. А. К абсолютному датированию «микенского» орнамента эпохи развитой бронзы Евразии / В. А. Трифонов // Радиоуглерод и археология : Ежегодник радиоуглеродной лаборатории. – СПб., 1996. – Вып. 1. – С. 62–63.
- Усачук А. Н. Костяное орудие гончарства эпохи бронзы с уникальным изображением / А. Н. Усачук // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ, 2007. – Вып. 7. – С. 243–248.
- Усачук А. Н. Трасологический анализ роговой втулки из раннесрубного погребения / А. Н. Усачук // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ, 2010. – Вып. 10. – С. 183–199.
- Усачук А. Н. Древнейшие псалии (изготовление и использование) / А. Н. Усачук. – К. – Донецк : ИА НАН Украины, 2013. – 304 с.
- Халиков А. Х. Памятники абашевской культуры в Марийской АССР / А. Х. Халиков // МИА. – М., 1961. – № 97. – С. 157–241.
- Черных Е. Н. Древняя металлургия Северной Евразии (сейминско-турбинский феномен) / Е. Н. Черных, С. В. Кузьминых. – М. : Наука, 1989. – 320 с.
- Karo G. Die Schachtgräber von Mykenai. Text und Plates / G. Karo. – München, 1930. – 450 S.
- Lichardus J. Karpatenbecken – Sintašta – Mykene. Ein Beitrag zur definition der bronzezeit als Historischer epoche / J. Lichardus, J. Vladár // Slovenská Archeológia. – Nitra, 1996. – Ročník XLIV. – Číslo 1. – S. 25–89.
- Makkey J. The early Mycenaean rulers and the contemporary Early Iranians of the Northeast / János Makkey. – Budapest, 2000. – 84 p.
- Mozsolics A. Mors en bois de cerf sur le territoire du Bassin des Carpathes / A. Mozsolics // Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapest, 1953. – III. – P. 69–111.
- Penner S. Schliemanns Schachtgräberfund und der europäische Nordosten / S. Penner. – Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde. – Bonn, 1998. – Vol. 60. – 239 S.

V. Otroshchenko

THE GALLERY OF IMAGES OF THE CARPATHIAN-MYCENAEAN ORNAMENTAL STYLE

The article presents an attempt of identifying and analyzing the system of images of the Carpathian-Mycenaean ornamental style common in the second millennium BC in the East Mediterranean, Balkan-Carpathian region, and the South of the Eastern Europe. The origin of the style is associated with charismatic clans of chariot warriors that appeared between the third and second millennium BC among the steppe cattle breeders. The earliest manifestations of the style are recorded on the parts of horse harness bridle – such as cheek pieces, belt plaques, buttons – and on the attributes of power, such as sticks, whips, and handles of mace heads. Further instances of this style are recognized on marble stelae, ceremonial weapons, and jewelry. Within the borders of Ukraine such artifacts were revealed in settlements and in graves of the Timber-Grave community and among the items of the Bessarabian (Borodino) treasure that is synchronous to the Mycenaean mine tombs discovered by H. Schliemann in 1876. Hence the first name of this style has been coined as Mycenaean wave.

Bronze Age carvers created decorative compositions with the use of a cutter and divider. Circles, swirl swastikas, spirals, meanders, rhythmic “waves” are predominate among the decorative elements. These allow to enter the system of images of the style, that is the variations of motives of the Sun (solar symbols) and the Snake (wave signs) in their dynamics. The basic elements of the style reflect the dialectical unity of confronting forces of the Light (solar symbols) and the Darkness (images of serpent / dragon). Epic myths of the Indo-Iranian tribes are built on this dual canvas. The storylines of myths and their replica in the Bronze Age art make it possible to determine the semantics of motives and images of the style. The anthropomorphic marble stele from the shrine of Razlog in Bulgaria represents the key to understanding the images of the style. A fight between the anthropomorphic hero wearing a Mycenaean protective armor and the serpent-dragon was depicted there against the background of a wave and solar motifs. The end result of this fight should be creation of an ideal world whose image is probably embodied in an engraving on the cane from the settlement of Kapitanove-I in Luhansk region.

Keywords: The Mycenaean wave, the icons of Sun, Serpent / Dragon, the theme of Dragon winner, image of an ideal world.

Матеріал надійшов 28.04.2016